

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЛОГВИНЕНКО ЄВГЕНІЯ СЕРГІЇВНА

УДК [340.15:343.241](3)(043.3)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ В
ПРАВІ ДЕРЖАВ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних та правових учень

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Гавриленко Олександр Анатолійович,
професор кафедри міжнародного і
європейського права юридичного
факультету (Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Россіхін Василь Васильович,
проректор з інноваційно-корпоративної
роботи та адміністрування (Харківський
національний університет
радіоелектроніки);

кандидат юридичних наук
Шевченко Дмитро Анатолійович,
заступник начальника відділу поліції з
обслуговування житлового масиву
«Виноградар» (Подільське управління
поліції ГУНП в м. Києві).

Захист відбудеться 24 листопада 2018 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 23 жовтня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У будь-яку історичну епоху покарання як певний юридичний інструмент суттєво впливало на широкий спектр соціальних та правових питань, котрі й донині є актуальними, зокрема, детермінувало різні види правомірної та неправомірної поведінки людей; типи та методи правового регулювання; межі та сутність правової системи; стан забезпечення внутрішньої безпеки та правопорядку тощо.

У свою чергу, особливістю стародавньої юстиції було певною мірою довільне ставлення до покарань. Хоча джерела права передбачали покарання за певні дії, судді не були жорстко зв'язані цими приписами. Застосування різноманітних, часом надзвичайно суворих покарань не зменшували кількості злочинів та не мали бажаного впливу на населення. Крім того, кримінальне покарання є першим найдавнішим засобом управління державою, «інструментом» зміцнення одноосібної влади правителя, що наочно можна побачити на прикладі східних деспотій. Саме тому дослідження становлення інституту покарання в праві держав Стародавнього світу є важливим науковим завданням. До того ж, історія становлення та розвитку інституту покарання в праві держав давньосхідної та античної цивілізацій має неабияке наукове значення, оскільки є недостатньо дослідженою в історико-юридичній літературі.

Також необхідно додати, що багаторакурсна історико-правова характеристика становлення та розвитку інституту покарання в праві держав Стародавнього світу має не тільки науково-пізнавальне значення, а стає важливим світоглядним і методологічним підґрунтям для наповнення гуманістичним змістом сучасної діяльності, насамперед, правоохоронних органів, спрямованої на підвищення ефективності покарання, попередження злочинності, зміцнення законності, забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, суворе дотримання принципу соціальної справедливості, оскільки розкриває вплив конкретного історичного контексту на розуміння сутності покарання та примусу (у даному випадку в країнах Стародавнього світу); надає можливість порівняти основні чинники, що впливали на становлення та розвиток інституту покарання в стародавніх державах та й в умовах сьогодення; визначає основні закономірності еволюції інституту покарання та примусу в стародавню добу; розкриває характерні риси інституту покарання та його

особливості в окремих державах Стародавнього Сходу та східносередземноморського регіону античного часу.

Серед зарубіжних і вітчизняних учених, роботи яких стали теоретичною основою дослідження, варто виокремити Л. В. Багрій-Шахматова, М. І. Бажанова, І. Й. Бойка, Л. С. Васильєва, О. А. Гавриленка, Л. Ю. Гривняка, В. К. Дуюнова, І. М. Дьяконова, В. В. Єсіпова, І. І. Карпеця, О. Ф. Кістяківського, М. В. Королькова, І. М. Лур'є, В. С. Макарчука, Г. В. Мальцева, А. В. Немировську, О. А. Омельченка, Є. М. Орача, Л. О. Пальцеву, В. В. Струве, М. С. Таганцева, Б. Й. Тищика, В. А. Томсінова, О. М. Трикоз, М. Д. Шаргородського, І. Я. Фойницького, В. А. Якобсона та ін.

У працях цих науковців досліджувались різні аспекти еволюції кримінального права в державах Стародавнього світу, проте всебічне вивчення історії становлення й розвитку інституту покарання проведене не було, оскільки це не входило до наукових авторських завдань.

Отже, той факт, що й донині не було проведено комплексного, фундаментального наукового історико-правового дослідження становлення й розвитку інституту покарання в праві держав Стародавнього світу, значно посилює актуальність теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 5.3, п. 5.6 Додатку 5 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 р. № 275, а також Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016-2019 років, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної експертизи та інформації (№ ДР 0113U008192).

Метою дисертаційної роботи є проведення комплексного історико-правового дослідження становлення та розвитку інституту покарання в державах Стародавнього світу, виявлення закономірностей та особливостей цього процесу. Вказана мета зумовила необхідність вирішення таких основних завдань:

провести історіографічний аналіз та з'ясувати ступінь наукової розробки проблематики дослідження;

охарактеризувати джерельну базу та визначити теоретико-методологічні засади дослідження;

з'ясувати особливості розуміння сутності покарання в країнах Стародавнього світу;

визначити характерні риси інституту покарання та його особливості в окремих державах Стародавнього Сходу та Східного Середземномор'я часів античності;

здійснити порівняльно-правовий аналіз призначення та застосування покарань у різних регіонах та окремих державах у давній час;

розкрити основні чинники, що впливали на становлення та розвиток інституту покарання в стародавніх державах;

окреслити основні закономірності еволюції інституту покарання в стародавню добу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникали у зв'язку із призначенням та застосуванням покарання як засобу протидії злочинності в стародавніх державах.

Предметом дослідження є норми права давньосхідних та античних держав, що надають можливість визначити поняття, мету, види покарань, загальні й спеціальні засади призначення покарання.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з III тис. до н.е. до кінця V ст. н.е., який, у свою чергу, поділяється на низку етапів. Вибір таких меж дослідження, з одного боку, дозволяє з'ясувати витоки покарання як інституту кримінального права, прослідкувати його в розвитку, а з другого надає можливість більш повно розглянути загальні закономірності призначення та застосування покарань, їхній вплив на криміногенну ситуацію в давніх суспільствах.

Територіальні рамки дослідження визначаються межами держав Стародавнього світу. Це країни Стародавнього Сходу (Єгипет, Ассиро-Вавилонська держава, Індія, Китай) та античні держави (Стародавня Греція, Стародавній Рим).

Методологія дослідження базується на сукупності загальних та спеціальних принципів наукового пізнання соціальної дійсності, визначальними з яких є історизм, науковий плюралізм, неупередженість та об'єктивність історико-правових оцінок, системність, конвергенція й кумулятивність різних юридичних та інших наукових знань.

Завдяки принципу історизму показано еволюцію становлення й розвитку інституту покарання в державах Стародавнього світу в контексті тогочасних соціальних практик.

Завдяки конвергенції та кумулятивності юридичних та інших наукових знань феномен покарання в державах Стародавнього світу розкрився як багатоаспектне соціальне та юридичне явище, функціональним призначенням якого було не лише управління

державою, зміцнення одноосібної влади правителя, а й протидія та стримування злочинності.

У дисертації задля досягнення її мети використано широкий діапазон наукових методів та прийомів, засадничим з яких є діалектичний метод. Завдяки йому вдалося розглянути державно-правові процеси та явища в розвитку та взаємозв'язку, побачити закономірності й визначити особливості застосування покарань у державах Стародавнього світу. Міждисциплінарний, цивілізаційний та аксіологічний підходи використовувались у дослідженні для розкриття генези та еволюції інституту покарання в державах Стародавнього Сходу та античних державах.

Серед спеціальних методів, які використовувались у дисертаційному дослідженні, системний, історичний, проблемно-хронологічний, структурно-функціональний. Системний аналіз застосовувався при вивченні джерел (розділ 1). Історичний метод використовувався для дослідження еволюції покарання в державах Стародавнього світу (розділ 3); проблемно-хронологічний для з'ясування розуміння сутності покарання в стародавню добу (підрозділ 2.1); структурно-функціональний для визначення місця покарання в кримінальній політиці та кримінальному праві давніх держав (підрозділ 2.2). Було проведено порівняльно-правовий аналіз призначення та застосування покарань у різних регіонах та окремих державах у давній час (розділ 3). Нормативно-порівняльний метод використовувався при вивченні законодавства країн Стародавнього Сходу і Стародавніх Греції та Риму (підрозділ 2.2). Історико-генетичний метод дав можливість більш детально охарактеризувати становлення та розвиток інституту покарання в державах Стародавнього світу. Герменевтичний метод наукового пізнання застосовувався при аналізі й трактуванні текстів законів та інших писаних пам'яток права стародавніх часів (підрозділи 1.2, 2.2). При описанні та аналізі історичних текстів використовувалася експлікація.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в юридичній науці проведене комплексне дослідження процесу становлення та розвитку інституту покарання в праві держав Стародавнього світу. У межах дисертаційного дослідження автором обґрунтовано низку наукових положень, узагальнень і висновків, які мають важливе значення для історико-правової науки та можуть бути враховані при оптимізації інституту покарання в Україні сьогодні, зокрема:

уперше:

здійснено комплексне узагальнення широкого кола наукових джерел та спеціальної наукової літератури, на підставі чого встановлено тенденції еволюції інституту покарання в державах давньосхідної та античної цивілізації від його суто сакрального сприйняття до усвідомлення покарання як явища юридичної дійсності з формальними атрибутами та характеристиками;

встановлено герменевтичний зв'язок між давньосхідною й античною та сучасною кримінально-правовими парадигмами через опрацювання сукупності теоретичних понять, а також юридичних термінів, що застосовувалися в державах Стародавнього світу;

всебічно осмислено сутність тогочасного покарання, визначено його юридичну архаїчність докорінну відмінність від сучасного змісту цього поняття, яке сьогодні має сталі характерні риси у вигляді системи санкцій, певних наслідків, наприклад, у межах кримінального права правовий стан судимості, унікального функціонального призначення. Стародавні джерела права щодо покарань не визначали їхнє функціональне призначення, зокрема превенцію правопорушень, перевиховання осіб, які їх вчинили;

визначено й узагальнено спільні та особливі риси покарання в праві держав Стародавнього світу, які полягають у його надмірно жорсткому характері, застосуванні принципу колективної кримінальної відповідальності, публічності виконання;

на основі історико-правового аналізу джерел встановлено системний взаємозв'язок між суворістю покарання та межами розвитку демократичних інститутів, який виявляється через окремі форми та процедури (можливість оголошення амністії, необхідність погодження або затвердження суворого вироку відповідною установою тощо), що стримують безконтрольне застосування тяжких покарань, насамперед смертної кари;

доведено, що так звані «символічні» покарання Стародавнього Китаю можна віднести до ганебних покарань, які є нетиповими для сучасних підходів розуміння природи та сутності покарання;

обґрунтовано існування основних та світоглядних відмінностей між сучасною вітчизняною й світовою системами покарань та аналогічними системами Стародавнього світу на основі аналізу пам'яток права. Ця відмінність полягає в тому, що тюремне ув'язнення як окремий та найсуворіший в умовах сьогодення вид покарання не був формалізований у позитивному праві держав Стародавнього світу. Це дає підстави не включати його до переліку видів покарань, які існували в досліджуваній історичний період;

удосконалено:

існуючі в історико-правовій науці уявлення щодо еволюції кримінального покарання, яка бере свій початок з приватної (кровної) помсти, а далі розвивається у вигляді матеріальних викупів, публічних покарань чи залякування, психологічного примусу і виправлення («переформатування») особи злочинця;

наукове трактування змісту принципу колективної відповідальності (кругової поруки) в кримінальній політиці країн давньосхідної цивілізації (Єгипет, Індія, Китай) через залежність від чинників, що не мали юридичної природи – сформованих *de facto* традицій застосування колективного покарання, моральних норм, релігійних уявлень;

дістали подальшого розвитку:

наукові концепти, що розкривають зміст поняття «кримінальна політика» через розгляд покарання: по-перше, як спосіб утримання та підкорення людини й суспільства владі; по-друге, як специфічний метод управління державою;

наявні в історико-правовій думці підходи до узагальнення та характеристики історіографії та джерельної бази досліджуваної теми, які охоплюють розробки сучасних як зарубіжних, так і вітчизняних науковців.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації, викладені в ній положення, узагальнення та висновки знайдуть використання:

у науково-дослідних роботах для відтворення цілісної картини правового розвитку держав Стародавнього світу;

в освітньому процесі у викладанні дисциплін «Історія держави і права зарубіжних країн» та «Філософія права», а також історичної частини курсу «Кримінальне право України», спецкурсів галузевих юридичних та історичних дисциплін.

Матеріали дисертації також можуть бути використані при підготовці довідникових матеріалів, енциклопедичних видань і словників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки наукового дослідження доповідалися, обговорювалися і мали підтримку на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1, кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, а також оприлюднені в доповідях дисертантки на регіональних, всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях (загальна кількість 8): IV Міжнародній науково-практичній

конференції «Від громадянського суспільства до правової держави» (м. Харків, 24 квітня 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми становлення і розвитку правової системи України» (м. Харків, 27-28 листопада 2010 р.); Міжкафедральному «круглому столі» «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові підходи дослідження» (м. Харків, 23 жовтня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 13 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 25 листопада 2016 р.); Регіональному «круглому столі» «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.); Науково-практичній конференції до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові «Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.)» (м. Харків, 25 листопада 2017 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Від громадянського суспільства до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри» (м. Харків, 20 квітня 2018 р.).

Публікації. За темою дисертаційної роботи автором опубліковано 13 наукових праць, у яких розкрито її основні положення та висновки. З них чотири наукові статті опубліковано в наукових фахових виданнях України з юридичних наук, одна стаття у міжнародному фаховому виданні, а також вісім тез виступів на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку джерел. Повний обсяг роботи становить 223 сторінки, з них основного тексту 189 сторінок. Список використаних джерел складається з 376 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, встановлено її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено її мету і завдання, об'єкт і предмет, підходи та методи дослідження, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів та особистий внесок здобувача, надано інформацію про апробацію результатів дослідження, про публікації за темою дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження» складається з двох підрозділів, у яких зроблено історіографічний аналіз теми та проаналізовано джерельну базу дослідження.

У підрозділі 1.1 «Стан наукової розробки проблеми» зазначено, що історія кримінальних покарань має чималу історіографію. Виокремлено три періоди: дореволюційний, радянський та сучасний.

З дореволюційного періоду досліджено праці М. М. Абрашкевича, С. М. Баршева, І. М. Волкова, М. С. Генкіна, Я. Г. Гуревича, В. В. Єсіпова, О. Ф. Кістяківського, П. Є. Колоколова, Г. М. Лазарева, С. В. Познишева, І. О. Покровського, О. М. Стоянова, А. А. Піонтковського, М. Г. Сомнера, П. О. Сорокіна, М. С. Таганцева, І. Я. Фойницького, В. М. Хвостова, М. П. Чубинського. Саме роботами цих науковців було закладено теоретико-методологічне підґрунтя майбутніх досліджень з історії кримінальних покарань.

У радянський період науковці вивчали різні аспекти історії розвитку кримінального права, визначали його особливості. З-поміж інших виокремлено роботи В. І. Авдієва, О. Д. Берлева, Г. М. Бонград-Левіна, К. В. Васильєва, О. О. Вигасина, М. А. Дандамаєва, А. І. Доватур, І. М. Дьяконова, Г. Ф. Ільїна, С. Р. Кучери, Н. О. Крашеніннікової, І. М. Лур'є, Л. С. Переломова, Ю. Я. Переполькіна, І. С. Перетерського, Н. М. Постовської, Д. Г. Редера, А. М. Самозванцева, М. Ю. Сергієнко, Є. О. Скрипильова, В. В. Струве, О. І. Шишової.

Характерним для наукових розробок цього часу було поглиблене вивчення законодавства стародавніх держав, відхід від загального огляду до більш вузької тематичної спрямованості. Таке явище, як покарання, розглядалося в межах тем власних досліджень.

Сучасну групу наукових праць становлять зарубіжні та вітчизняні дослідження. Серед зарубіжного наукового доробку, де тією чи іншою мірою розглядалися питання, пов'язані з історією становлення та розвитку покарання у стародавню добу, найбільш інформативними є праці Р. Г. Апсеряна, Є. В. Афонасіна, В. Г. Безпалька, О. М. Бібіка, Г. Г. Білоконя, О. І. Бойка, В. С. Беліченко, Г. А. Дряхлової, О. О. Іванова, Ю. О. Іванова, О. І. Казанніка, А. В. Кафіатуліної, М. В. Королькова, Л. Л. Кофанова, Є. А. Круглова, Л. В. Ліпунової, С. Я. Лур'є, М. Е. Льюїса, Г. В. Мальцева, М. В. Маринчева, О. С. Мартинова, О. А. Омельченка, Л. О. Пальцевої, О. М. Панокіна, Ю. В. Першиної, Н. О. Полікарпової, І. Є. Сурикова, Д. О. Суровня, Г. І. Тираспольського, В. А. Томсінова,

С. О. Торчинова, О. М. Трикоз, Д. Шарпен та ін.; серед вітчизняного праці М. М. Бедрія, О. А. Гавриленка, Л. Ю. Гривняка, Є. М. Орача, Н. А. Сердюка, М. В. Скржинської, Б. Й. Тищика, Р. В. Тищенко, О. І. Ющика та ін.

У *підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження»* виокремлено та проаналізовано основні групи джерел: писані законодавчі пам'ятки стародавніх держав; політико-правові трактати, філософські вчення Стародавніх Індії, Китаю та Античної Греції, твори римських юристів; праці давніх істориків, мандрівників та паломників; літературні твори того часу: епічна поезія, казки, пісні, міфи та легенди.

Характеристика основних груп джерел показує їхню інформаційну різноплановість, але в сукупності вони доповнюють одна одну і створюють доволі широку базу для проведення дослідження.

Розділ 2 «Поняття, мета та види покарань у Стародавніх державах» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 2.1 «Поняття та мета покарання»* досліджено розуміння сутності покарання в країнах Стародавнього світу. Показано, що у давніх трактатах, політико-правових та філософських ученнях Стародавнього Сходу пояснювалось божественне походження покарання. Покарання розумілось «як велика сила, надана правителю для наведення та підтримання порядку в державі». Воно розглядалось як необхідний засіб, що його використовував правитель у боротьбі зі своїми політичними опонентами, задля централізації влади і зміцнення деспотії, підтримання правопорядку та утримання в покорі підданих.

В античний період відбулись зміни в розумінні сутності та мети покарання. Античні філософи розцінювали покарання як негативну реакцію богів на порушення закону та встановленого порядку, засіб перевиховання («очищення») злочинця, відплату за гріхи, поновлення справедливості та забезпечення безпеки держави. У свою чергу, у Стародавньому Римі поступово формується правовий інститут покарання, що обумовлює розуміння його мети — залякування, відплату за вчинене зло та відшкодування.

У *підрозділі 2.2 «Види покарань»* зазначено, що формування будь-якої системи покарань залежить від конкретно-історичних умов, рівня розвитку суспільства, форми державного правління, головних завдань, які розв'язує держава на тому чи іншому етапі свого розвитку. Проаналізовано основні фактори та базові принципи (таліон, «колективна відповідальність» тощо), що впливали на визначення покарань у державах Стародавнього світу. Запропоновано

класифікацію найбільш типових видів покарань держав Стародавнього Сходу та античної цивілізації, яка певною мірою вважається умовною.

Наголошено, що при визначенні покарання в східних деспотіях враховувалися не стільки ступінь тяжкості вчиненого злочину, міра завданої шкоди особі або ж речам, скільки оцінювалась реальність загрози авторитету влади правителя. Отже, будь-яке порушення закону, навіть незначне, суворо каралося. У період античності акцент щодо застосування тяжких покарань переміщується на найбільш незахищену верству населення рабів. З'являються нові види покарань, які застосовуються лише до повноправних громадян. Було надано визначення злочину, створено відносно сталу систему покарань.

Розділ 3 «Еволюція покарань у державах Стародавнього світу» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Смертна кара» показано, що вища міра покарання за порушення звичаїв, традицій та законів була поширена в Стародавньому світі. У східних деспотіях смертна кара застосовувалась до усіх верств суспільства та мала релігійно-міфологічне підґрунтя.

За часів існування імперій смертну кару використовували здебільшого для покарання залежних верств населення. Під час її здійснення пріоритетним, наприклад у Стародавньому Китаї чи у Стародавньому Римі, стало бажання завдати засудженому максимум страждань, у зв'язку з чим способи і методи екзекуції стали різноманітнішими. Зазначено, що в античних державах з розвитком демократії з'являються певні форми та методи стримування свавільного та безконтрольного її застосування.

Підрозділ 3.2 «Тілесні покарання та їхні різновиди» присвячено вивченню тілесних покарань. Показано, що вони призначались як за принципом таліона та тогочасних релігійних уявлень, так із врахуванням обставин злочину та соціального стану звинуваченого. Так, наприклад, на відміну від Стародавнього Єгипту, у Вавилоні тілесне покарання мало більш світське, аніж сакральне підґрунтя. Досліджено різновиди тілесних покарань, звернено увагу на публічність їх виконання. Зазначено, що найжорстокіші тілесні покарання застосовувались у Китаї.

Показано, що в ранньому давньогрецькому законодавстві (Залевка та Харонда) передбачалися жорстокі тілесні покарання для громадян полісу насамперед за крадіжку та перелюбство. З часом цей вид покарання застосовувався переважно до рабів. У Стародавньому Римі в республіканський період тілесні покарання застосовувались не

лише до рабів, а й до вільних громадян та військових. За часів імперії вони здебільшого присуджувалися як додаткові покарання.

У підрозділі 3.3 «Позбавлення волі та обернення в рабство» зазначено, що одним із видів покарання за кримінальний злочин в країнах Стародавнього Сходу було обернення в рабство. Охарактеризовано цей вид кримінальної відповідальності та як він змінювався з часом. З'ясовано, що в деяких країнах Стародавнього світу це покарання не знайшло широкого застосування (Індія), а у деяких навпаки потрапити в рабство (стати «державним рабом») можна було через скоєний злочин членом родини за принципом колективної відповідальності (Китай). Як правило, «державний раб» виконував важкі роботи та був позбавлений умов нормального існування.

У ранній період в Античній Греції та Римі в рабство здебільшого потрапляли за вбивство. У Римі громадянин за певних обставин міг стати рабом через «вищу ступінь втрати громадських прав» (*maxima capitis diminutio*), яка застосовувалась до тих, кому було присуджено смертну кару. Це були так звані «раби в силу покарання» (*servi poenae*), оскільки вважалося, що до рук ката мали віддаватися лише раби.

Тюремне ув'язнення в країнах Стародавнього світу існувало, проте тюрма здебільшого використовувалась як місце тимчасового утримання, допитів, тілесних покарань та страт.

У підрозділі 3.4 «Вигнання та ганебні покарання» зазначено, що вигнання було притаманне усім державам Стародавнього світу. Ще в період родового ладу вигнання з роду або племені за порушення певних правил співіснування було поширеним явищем.

У законодавствах держав Стародавнього Сходу вигнання з дому або родини, общини, з «місцевості» могло бути як основним, так і додатковим покаранням. В античний період законами Драконта за вбивство передбачалося вигнання з поліса, тим самим обмежувалось застосування кровної помсти. Вигнання за межі держави присуджувалось не лише за кримінальні та релігійні злочини, за корупційні діяння посадових осіб (Стародавній Рим), а й застосовувалось у боротьбі влади проти політичних опонентів (у Греції з часів Клісфена через особливу процесуальну форму остракізму). Здебільшого вигнання присуджувалось разом із іншими видами покарань, як правило, із конфіскацією (частковою або повною) майна.

Окремо в дослідженні охарактеризовано ганебні покарання як юридичне явище, притаманне досліджуваній історичній епосі.

Визначено, що так звані «символічні покарання» в Стародавньому Китаї були різновидом ганебних покарань. В античні часи з'являється таке покарання, як часткове або повне позбавлення громадянських прав, що часто супроводжувалось вигнанням та конфіскацією майна.

У підрозділі 3.5 «Особливості застосування майнових покарань» вказано про те, що їхнє введення обумовлено обмеженням кровної помсти як позаправової розправи. Розмір штрафу в законодавствах стародавніх держав був або фіксованим, або визначався в частках його покупної вартості з врахуванням соціального статусу як потерпілого, так і винного. У Китаї практикувалась «колективна штрафна відповідальність». Встановлювалась система відкупних штрафів замість більш суворого покарань (Індія, Китай).

З часом у Стародавньому Римі при призначенні штрафів враховувались суб'єктивні обставини скоєння злочину: соціальний стан потерпілого, наявність умислу, ступінь участі тощо. За імператорських часів штрафні санкції як покарання поширювались на ширше коло правопорушень.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано вирішення важливого для вітчизняної історико-правової науки завдання, яке полягає у створенні цілісної наукової концепції, де показано особливості становлення та розвитку інституту покарання в праві держав Стародавнього світу. За результатами проведеного дослідження сформульовано наступні висновки:

1. Розуміння покарання в країнах давньосхідної та античної цивілізацій мали схожі та відмінні риси. Так, покарання в більшості країн Стародавнього світу розглядалось як божественна кара, яка має невідворотній характер. Як правило, у давніх трактатах і вченнях пояснювалось, що злочинця очікувало не лише земне покарання, а й потойбічне. Влада правителя пояснювалась і сприймалась як дана богом чи богами, а тому визначені ним покарання сприймались як єдино справедливі, незважаючи на їхній жорстокий характер. Покарання у політико-правових трактатах Давньої Індії, філософських вченнях Стародавнього Китаю, літературних творах Стародавнього Єгипту фігурує як необхідний засіб, «інструмент» правителя в управлінні державою. Саме таке розуміння сутності покарання було притаманне давньосхідним деспотіям. Водночас дослідження

розуміння покарання в країнах Стародавнього світу показало наявність певних відмінностей у світогляді давніх етносів на місце та значення покарання. Так, у Китаї покарання розглядалося в єдиній взаємопов'язаній системі разом із нагородами (а інколи ще із настановами), у Єгипті зло сприймалося як об'єктивна необхідність існування двополярного світу в гармонії, а покарання мало відновити порушений порядок, в Індії покарання це могутня енергія, якою правителю треба з розумом і вміло управляти тощо.

2. Серед основних чинників, що впливали на становлення та розвиток інституту покарання в стародавніх державах, були: релігія та міфологія, звичаї та традиції давніх етносів, існуючий політичний режим, ступінь централізації державної влади, розвиток політичних і демократичних інститутів, економічний стан держави, географічні та кліматичні умови тощо. Покарання стародавньої доби мали глибоко сакральний характер. Здебільшого пояснення таких понять та категорій, як «злочин», «покарання», «справедливість», «невідворотність покарання», «відплата» та ін., базувалося на релігійно-міфологічних уявленнях того часу. Серед звичаїв, які відіграли помітну роль у становленні інституту покарання, була кровна помста. Цей звичай, який зберігся з часів родового ладу, став суттєвою перешкодою в розвитку системи покарань у стародавню добу. Завдяки релігії та традиціям за деякі правопорушення передбачались суворі покарання. Так, перелюбство, яке сьогодні в демократичних країнах розглядається як порушення норм моралі, у давнину розглядалося як кримінальний злочин, що жорстоко карався. Принцип таліона тією чи іншою мірою відображався в тогочасному позитивному праві.

У давньосхідних деспотіях прослідковується тенденція застосування жорстоких покарань, яка залежала не стільки від тяжкості вчиненого злочину, скільки від загрози скоєного існуючій центральній владі. Тому за однакові злочини могло призначатися різне покарання, адже призначення та застосування покарання в стародавніх державах безпосередньо обумовлювалося ступенем розвиненості та потребами того чи іншого суспільства.

3. У юридичних пам'ятках давньосхідних деспотій простежуються схожі риси: переважна більшість законодавчих норм складена в казуїстичній манері. Особливістю текстів давніх законодавств є відсутність абстрактного аналізу та чітких формальних розробок, а причинний зв'язок підмінявся асоціативно-аналоговим, і зрештою, детальний опис значно переважав над теоретичними узагальненнями. Схожою є структура законів: спочатку йшов пролог,

де розповідалося про божественне походження правителя та його справедливість при визначенні навіть найсуворішого покарання, а потім викладалися правові положення. До загальних рис законодавства давньосхідних країн можна віднести відсутність чіткої межі між моральними та правовими нормами; мораль і право представляли собою цілісну єдину нормативно-регулятивну систему, яка в основному витісняла кровну помсту, покарання базувалась на принципах справедливості, невідворотності та відплати.

Незважаючи на схожість низки норм та базових принципів побудови давніх кримінальних законів, вони мали і суттєві відмінності, оскільки кожен правовий акт так чи інакше відображав реалії свого часу, особливості державної влади тощо. До того ж, поступалися вони також за ступенем розробленості правових інститутів та рівнем юридичної техніки. Визначення загальних та специфічних рис у законодавствах різних країн Стародавнього Сходу дозволило більш точно та системно проаналізувати еволюцію інституту покарання в державах античного світу.

Характерною рисою ранніх законодавств є встановлення жорстоких покарань навіть за незначну провину, а за зазіхання на приватну власність поготів. Особливістю було те, що при визначенні покарання законодавством враховувались стать та соціальний стан злочинця, що свідчить про вибірковість покарання. Це підтверджує і встановлена з часом система відкупів від покарань, навіть від смертної кари. Розмір відкупних штрафів був настільки великим, що більшість населення була неспроможна його сплатити. Водночас заміщення смертної кари за вбивство сплатою штрафу свідчить про спробу витіснити на законодавчому рівні такий рудимент у житті давніх суспільств, як кровна помста.

4. У законодавствах Стародавніх Греції та Риму можна визначити риси, схожі із законодавством країн давньосхідної цивілізації, зокрема точність визначення покарання за конкретний злочин. Характерним було те, що, на відміну від країн Стародавнього Сходу, де здійснювались спроби законодавчо замінити кровну помсту штрафами, у Греції, наприклад, вона заміщувалась вигнанням, про що свідчить законодавство Драконта. Водночас в античних законодавствах Греції та Риму простежується тенденція щодо обмеження застосування смертної кари судовою процедурою розгляду скоєного злочину, тяжкістю злочину, передбаченням обставин щодо пом'якшення вини, періодичним оголошенням амністії тощо. Встановлюється заборона щодо призначення окремих покарань (зокрема, оборнення у рабство) до громадян своєї держави.

5. В античному Римі сформувалось сучасне розуміння права, його структура та термінологія. Покарання набуло сучасного трактування. У кримінальному праві Стародавнього Риму склалась відносно стала система покарань, яка передбачала при кваліфікації правопорушення з'ясування сукупності важливих обставин для визнання діяння злочинним. Сама система покарань Стародавнього Риму пройшла кілька етапів розвитку, які мали свої особливості. У ранньоримському праві призначення кримінального покарання від імені народу чітко не визначало форму його застосування. Воно призначалось додатково на розсуд вищих магістрів. З розвитком кримінального законодавства покарання стало конкретним та залежало від виду та обставин скоєння злочину. Від характеру скоєння злочину стали застосовувати до основного ще й додаткові покарання. З часом у давньоримському кримінальному праві визначаються деякі загальні критерії визначення форми кримінального покарання, які відповідали загальній меті залякування та відплата за вчинений злочин і заподіяну шкоду.

6. Аналіз історичних пам'яток права, масиву вітчизняних та зарубіжних історико-правових джерел дозволив визначити своєрідність системи так званих «символічних» покарань, яка існувала у Стародавньому Китаї за часів Яо і Шуна та була повторно уведена в 167 р. до н. е. імператором Сяо-венем насамперед через їхню мету приниження особи злочинця через загальний осуд суспільством.

До того ж, «символічне» покарання з позицій сучасного праворозуміння доцільно трактувати як профілактично-попереджувальний захід, адресований злочинцю щодо неприпустимості повторних злочинних дій. У разі рецидиву злочину такі покарання не застосовувались.

7. Досліджені в роботі пам'ятки права не дають підстав однозначно стверджувати про існування такого виду покарань, як тюремне ув'язнення.

Згадки в першоджерелах Стародавніх Єгипту, Індії, Китаю, Вавилону та античних держав про тюремні установи та утримання в них арештантів здебільшого свідчать про те, що це були місця тимчасового утримання звинувачених, проведення допитів, тілесних покарань та страт. Тюрми будувались у багатолюдних місцях: біля ринкових площ, на перехресті великих шляхів та вулиць тощо. Арешт та привід до тюрми відбувався публічно, тобто тюремне ув'язнення виконувало функцію залякування, своєрідного попередження кожному, що може з ним статися в разі скоєння злочину.

8. Публічністю вирізнялось і виконання покарання, яке також переслідувало дві мети залякування та попередження можливих наслідків у разі скоєння злочину.

9. Найпоширенішим покаранням у давньосхідних деспотіях була смертна кара та тілесні покарання, які могли призначатись до усіх підданих без особливих винятків. В античних державах до позбавлених будь-яких прав рабів переважно застосовували найтяжчі покарання. Непоодинокими були випадки, коли за злочин свого господаря відповідальність ніс раб. Отож, в античний період, особливо у Стародавньому Римі, саме до рабів застосовувались найжорстокіші тілесні покарання та страта.

10. Принцип колективної кримінальної відповідальності (кругової поруки), який знайшов своє ідеологічне обґрунтування в Стародавньому Китаї, був відомий і в інших країнах давньосхідної цивілізації, де встановлювалось деспотичне правління. Колективні страти були відомі й у Стародавньому Римі, коли за часів диктатора Луція Корнелія Сулли складались проскрипції, до яких вносились прізвища тих, хто на думку правителя представляв для нього та його влади загрозу. Колективні покарання мали під собою політичне підґрунтя. Хоча в Стародавньому Єгипті призначались і за релігійні злочини.

11. Дослідження становлення та розвитку інституту покарання в державах Стародавнього світу наочно показує, що встановлення та підтримання правопорядку в країні не залежить безпосередньо від акцентованого застосування суворих покарань. Навпаки, правопорядок має ґрунтуватися на демократичних та соціальних цінностях, повазі до закону, наданні громадянину прав і свобод, що гарантовані Конституцією. Покарання має виконувати не лише карну, а й охоронну функцію захищати від злочинних посягань державу, суспільство та кожного громадянина.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Велика Є. С. Види покарань у праві держав Стародавнього Сходу. *Право і Безпека*. 2010. № 5 (37). С. 57-61.

2. Логвиненко Є. С. Становлення та розвиток системи покарань у Давньоримській державі. *Право і Безпека*. 2015. № 3 (58). С. 31-35.

3. Логвиненко Є. С. Смертна кара у Давньому Римі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3 (74). С. 38-43.

4. Логвиненко Є. С. Покарання військових в античних державах. *Право і безпека*. 2017. № 1 (64). С. 31-35.

5. Логвиненко Є. Розуміння покарання у правовій думці Античної Греції. *Jurnalul juridic național: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика = National Law Journal: Theory and Practice*. 2018. № 3-2 (31). С. 17-20.

6. Велика Є. С. Становлення інституту кровної помсти у звичаєвому праві стародавніх народів. *Від громадянського суспільства – до правової держави* : тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. С. 14-16.

7. Велика Є. С. Класифікація видів покарань у державах Стародавнього Сходу. *Проблеми становлення і розвитку правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 27–28 листоп. 2010 р. : у 2 т. Т. 1. Харків : Асоц. аспірантів-юристів, 2010. С. 14-15.

8. Логвиненко Є. С. Смертна кара у Давньоримській державі. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові підходи дослідження* : матеріали міжкаф. «круглого столу» (м. Харків, 23 жовт. 2012 р.) / Харків : Харків. нац. ун-т внутрішніх справ ; Рейтинг, 2012. С. 68-69.

9. Логвиненко Є. С. Класифікація та особливості смертної кари у Стародавньому Римі. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 13 листоп. 2015 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2015. С. 172-174.

10. Логвиненко Є. С. Класифікація військових злочинів та покарань у Стародавньому Римі. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2016 р.) / МВС України, МОН України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. Нац. ун-т внутр. справ, 2016. С. 183-186.

11. Логвиненко Є. С. Розуміння покарання у філософських вченнях Стародавнього Китаю. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 118-120.

12. Логвиненко Є. С. Покарання в законодавстві Драконта: оцінки в історіографії. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)* : зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків,

25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 185-187.

13. Логвиненко Є. С. Тілесні покарання: історико-правовий екскурс (на прикладі Стародавнього Єгипту). Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри : XIV Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави» : зб. тез доп., 20 квіт. 2018 р. / МОН України, Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, Юрид. ф-т. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 286-289. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/14160/2/sbornik1.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).

АНОТАЦІЯ

Логвиненко Є. С. Становлення та розвиток інституту покарання в праві держав Стародавнього світу. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. (081 Право). Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2018.

Дисертація присвячена комплексному історико-правовому дослідженню становлення та розвитку інституту покарання в праві країн Стародавнього світу, виявленню закономірностей та особливостей цього процесу. Визначено теоретико-методологічні основи дослідження, здійснено історико-юридичний аналіз джерел з означеної проблеми. Показано особливості розуміння сутності покарання в країнах Стародавнього світу. З'ясовано характерні риси становлення інституту покарань та їхні особливості в окремих державах Давнього Сходу та Східного Середземномор'я часів античності. Здійснено порівняльно-правовий аналіз призначення та застосування покарань у різних регіонах та окремих державах у давній час. Розкрито основні чинники, що впливали на становлення та розвиток інституту покарання в стародавніх державах. Визначено закономірності еволюції інституту покарання в стародавню добу.

Ключові слова: покарання, інститут покарання, розуміння покарання, смертна кара, тілесні покарання, позбавлення волі, вигнання, ганебні покарання, конфіскація майна, штрафи.

АННОТАЦИЯ

Логвиненко Е. С. Становление и развитие института наказания в праве государств Древнего мира. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 теория и история государства и права; история политических и правовых учений. (081 Право). Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2018.

Диссертация посвящена комплексному историко-правовому исследованию становления и развития института наказания в праве государств Древнего мира, выявлению закономерностей и особенностей этого процесса. Определены теоретико-методологические основы исследования, проведен историко-юридический анализ источников по указанной проблеме. На основе анализа политико-правовых философских учений тех лет показаны особенности понимания сути наказания в странах Древнего Востока и Античного мира Древних Греции и Рима. Исследованы законодательства древних государств, с точки зрения применения наказаний, определены их похожее и специфические черты. Проведен сравнительно-правовой анализ назначения и применения наказаний в разных регионах и отдельных государствах в древнее время. Исследован принцип коллективной ответственности (круговой поруки) в криминальной политике стран древневосточной цивилизации (Египет, Индия, Китай), показана зависимость применения коллективного наказания от традиций, нравственных норм и религиозных представлений от степени централизации единоличной власти правителя.

Проанализированы основные факторы, которые влияли на становление и развитие института наказания в государствах Древнего мира. Определена тенденция зависимости суровости наказаний от степени развития демократических институтов, выяснено, что с развитием демократии появляются отдельные формы и процедуры (возможность оглашения амнистии, необходимость согласования или утверждения сурового наказания соответствующей инстанцией и т. д.), которые сдерживали бесконтрольное применение тяжких наказаний, прежде всего, смертной казни. Показаны закономерности эволюции института наказания в странах Древнего Востока и периода античности.

Ключевые слова: наказания, институт наказания, понимание наказания, смертная казнь, телесные наказания, лишение свободы, изгнание, унижительные наказания, конфискация имущества, штрафы.

SUMMARY

Lohvynenko Ye.S. Formation and Development of the Institution of Punishment within the Law of the Ancient World Countries. *Qualifying scientific work as the manuscript.*

The thesis for a candidate's degree (PhD) by the specialty 12.00.01. – theory and history of state and law; the history of political and legal studies. Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2018.

The dissertation is focused on the comprehensive historical and legal study of the formation and development of the institution of punishment within the law of the ancient world countries; on revealing the regularities and peculiarities of this process. The author has determined theoretical and methodological foundations of the research, has carried out historical and legal analysis of the sources on the specified problem. The author has demonstrated the features of understanding the essence of punishment in the ancient world countries. The characteristic features of the establishment of the institution of punishment and their peculiarities in some states of the Ancient East and the East Mediterranean region of the ancient time have been revealed. The author has carried out the comparative and legal analysis of the assignment and application of punishment in different regions and certain states in the ancient times. The main factors that influenced on the establishment and development of the institution of punishment in the ancient states have been revealed. The regularities of the evolution of the institution of punishment in the ancient times have been determined.

Key words: coercion, punishment, institution of punishment, understanding of punishment, death sentence, physical punishment, deprivation of liberty, expulsion, degrading punishment, confiscation of property, fines.

Підписано до друку 22.10.2018. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60×90/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008